

Family-Based Responses to Juvenile Delinquency in Imāmī Jurisprudence and the Criminal Law of Iran and France

Ruhollah Ebrahimi¹ , Mohammad Ali Haji Deh Abadi² ,
and Sayyid Alireza Hosseini³

1. PhD Student in Jurisprudence and Foundations of Islamic Law, Islamic Azad University, Mahalat Branch, Mahalat, Iran. Email: rohollah1360ab@gmail.com
2. Corresponding Author, Associate Professor of Criminal Law and Criminology, University of Qom, Qom, Iran. Email: ma.hajidehabadi@qom.ac.ir
3. Assistant Professor, Department of Jurisprudence and Foundations of Islamic Law, Islamic Azad University, Mahalat Branch, Mahalat, Iran. Email: seyed150@gmail.com

Article Info

Article type:

Research Article

Article history:

Received

12 February 2023

Received in revised form

24 March 2023

Accepted

12 May 2023

Available online

22 December
2024

Keywords:

family,
proactive and reactive
responses,
juvenile delinquency,
ta'dīb,
Imāmī Fiqh,
Iranian Criminal Law,
France

ABSTRACT

Juvenile delinquency and appropriate responses to it constitute one of the significant concerns of most social systems. Given that the family plays a pivotal role in the formation of personality and the socialization of children and adolescents, emphasis is placed on preserving this position when addressing juvenile delinquency. Examining this matter from the perspective of Imāmī fiqh and the criminal laws of Iran and France is the subject of the present article, which has been prepared using a descriptive-analytical method. Considering the responsibility that Islam places upon parents and the obligations it assigns to them in the vital matter of upbringing, the family holds a highly significant status in Islam—such that it occupies a central position in community-based responses, whether proactive or reactive, to juvenile delinquency. Islam prefers such responses over state-imposed criminal sanctions. Examples of these responses include the child's religious upbringing, the fulfillment of his essential needs, and his proper discipline (ta'dīb). This emphasis is reflected, to some extent, in the criminal laws of both Iran and France. The acceptance of guardianship by the biological family or a substitute family, along with the obtaining of necessary guarantees from them, are examples of attention to the family's role in responding to juvenile delinquency. Nevertheless, in light of Islamic teachings, it can be asserted that serious shortcomings remain in this regard.

Cite this article: Ebrahimi, R., Haji Deh Abadi, M. A., & Hosseini, S. A. (2025). Family-Based Responses to Juvenile Delinquency in Imāmī Jurisprudence and the Criminal Law of Iran and France. *Studies of Islamic Jurisprudence and Basis of Law*, 19(1), 185-206. <http://doi.org/10.22034/fvh.2024.13385.1580>

Introduction

The family is the first social environment into which a person enters and consists of a group of individuals connected through marriage and the resulting kinship ties. Its basic structure includes the husband and wife (as essential elements) and their children, and it may be either nuclear or extended. While the formation of society without the family is impossible, the family's influence extends far beyond this foundational role. It performs a variety of functions—emotional, economic, educational, and more. Just as society influences the formation and functioning of the family through laws and regulations, the family, in turn, contributes to the vitality and achievement of societal goals, including order and security, through its functioning.

By raising law-abiding children and appropriately responding to their deviance, the family helps the community achieve greater security. The formation of an individual's personality is closely tied to the upbringing received in childhood. A child learns behaviors, life habits, and environmental adaptability primarily within the family. Just as juvenile delinquency can result from deficiencies in the family's educational role, the response to such delinquency can also be family-centered. Such responses are not limited to reactive measures taken after delinquency occurs but also include proactive or preventive measures. Moreover, the concept of juvenile delinquency here is not confined to behaviors legally defined as crimes but extends to deviations and misconduct that seriously lead the child astray.

The central research question of this article is: What is the nature of family-based responses to juvenile delinquency from the perspectives of Imāmī fiqh, Iranian criminal law, and French criminal law? The corresponding hypothesis is that the nature of these responses, based on the educational and moral responsibilities of the family, is not punitive but corrective and educational. In other words, the family's role in responding to the delinquency of children is recognized by both the Islamic legislator (*al-shāriʿ al-muqaddas*) and criminal lawmakers, and accordingly, placing such children under the guardianship of their families serves as a mechanism of assurance.

This article aims to examine the nature of family-based responses to juvenile delinquency from three perspectives—Imāmī jurisprudence, Iranian criminal law, and French criminal law—in order to identify their similarities and differences, as well as their strengths and weaknesses. To this end, the nature of the family's responses will first be examined from the perspective of Imāmī fiqh, followed by an analysis of the French criminal justice system, and finally the approach of Iranian criminal law.

Methodology

This study employs a descriptive–analytical method and relies on library-based research. Foundational sources of Imāmī fiqh as well as primary Islamic texts, including the Qurʾān and authentic ḥadīths, have been examined.

Additionally, relevant materials on the characteristics of French criminal law were studied, collected, and compared with the Islamic legal framework.

Findings

According to the prevailing discourse in Imāmī fiqh, a child, prior to reaching the age of bulūgh (legal maturity), bears no legal obligation or responsibility. Nevertheless, the family is required to undertake the child's moral and educational upbringing. From this perspective, if a child's behavior constitutes delinquency, even though the child bears no criminal responsibility, corrective (ta'dībī) responses are envisaged due to the responsibilities of both the family and society. Primarily, the family may—and in some cases must—apply such responses, which are grounded in the parents' right and duty to educate the child. These responses may take various forms, ranging from advice and admonition to temporary avoidance, reprimand, and corporal discipline, subject to specific conditions and permissible only within certain limits.

Although these responses are fundamentally community-based, they may also involve governmental measures. The scope of such governmental intervention, especially in light of modern legal approaches, remains a point of discussion. In Iranian criminal law, following but slightly modifying the principles of Imāmī fiqh, the role of the family in addressing juvenile delinquency is recognized. Article 88 of the Islamic Penal Code (2013) addresses this role explicitly. The most important court-ordered measures requiring family involvement include the child's guardianship by his or her own family or a substitute family (in cases of moral corruption or inability to access the biological family), and the imposition of specific obligations on the guardian family determined by the court. These obligations may include corrective and therapeutic measures (e.g., involving social workers, psychologists, or addiction treatment), educational requirements, and supervisory or monitoring duties.

Similarly, in French criminal law, courts impose comparable obligations on families in response to juvenile delinquency. Article 122-8 of the French Penal Code specifies such family-based obligations in several provisions.

Conclusion

In Imāmī fiqh, Iranian criminal law, and French criminal law, the family plays a central role in responding to juvenile delinquency. While in Imāmī jurisprudence such responses are framed primarily as corrective and educational, both Iranian and French law incorporate them within the legal framework, often under court supervision. These responses share a common emphasis on the rehabilitative function of the family, yet differences exist in the scope of state intervention and the specific forms of obligations imposed. Comparative studies—particularly those bridging secular and religious legal systems—can open new perspectives for adopting more effective measures

against social deviance. The emphasis placed by revealed religions, especially Islam, on the family, and the specific regulations governing its formation, functions, and objectives, merit closer examination. This is particularly true in relation to the upbringing of children. On the other hand, human societies, drawing upon centuries of experience and human reason, have developed legal norms in which religious beliefs have often played a significant role. Revisiting and conducting interfaith comparative studies can further enrich this field and offer more comprehensive strategies for addressing juvenile delinquency.

Author Contributions: This article is extracted from a doctoral dissertation. The initial topic proposal and overall direction were provided by the supervisor. The undersigned was responsible for source identification, reading and revising the manuscript after the initial draft, and preparing the detailed abstract. Dr. Hosseini served as the thesis co-supervisor, and his name is included in accordance with university requirements for publications derived from dissertations. The primary author's contribution to this specific article is more substantial than is typical for a standard student-supervisor collaboration.

Data Availability Statement: Not Applicable.

Acknowledgements: Not mentioned.

Ethical Considerations: The authors avoided data fabrication, falsification, plagiarism, and misconduct.

Funding: This research was not supported by any institution.

Conflict of Interest: The authors declare no conflict of interest.

Declaration of Generative AI and AI-assisted technologies in the writing process: No artificial intelligence (AI) tools were used.

پاسخ‌های خانواده‌محور به بزهکاری کودکان در فقه

امامیه و قانون کیفری ایران و فرانسه

روح‌الله ابراهیمی^۱، محمدعلی حاجی‌ده‌آبادی^۲، و سیدعلیرضا حسینی^۳

۱. دانشجوی دکتری فقه و مباحث حقوق اسلامی، دانشگاه آزاد اسلامی، واحد محلات، محلات، ایران. رایانامه: rohollah1360ab@gmail.com
۲. نویسنده مسئول، دانشیار حقوق جزا و جرم‌شناسی، دانشگاه قم، قم، ایران. رایانامه: ma.hajidehabadi@qom.ac.ir
۳. استادیار گروه فقه و مباحث حقوق اسلامی، دانشگاه آزاد اسلامی، واحد محلات، محلات، ایران. رایانامه: seyed150@gmail.com

چکیده

اطلاعات مقاله

نوع مقاله:

مقاله پژوهشی

تاریخ دریافت: ۱۴۰۱/۱۱/۲۳

تاریخ بازنگری: ۱۴۰۲/۱/۴

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۲/۲/۲۲

تاریخ انتشار: ۱۴۰۳/۱/۱

کلیدواژه‌ها:

خانواده،

پاسخ‌های کنشی و واکنشی،

بزهکاری کودکان،

تأدیب،

فقه امامیه،

قانون کیفری ایران،

فرانسه

بزهکاری کودکان و پاسخ‌دهی مناسب به آن از جمله مسائل مهم بیشتر نظام‌های اجتماعی است. از آنجاکه خانواده جایگاه مهمی در شکل‌گیری شخصیت و جامعه‌پذیری کودکان و نوجوانان دارد، بر اهمیت حفظ این جایگاه در پاسخ‌دهی به بزهکاری کودکان تأکید می‌شود. واکاوی این مهم از منظر فقه امامیه و قوانین کیفری ایران و فرانسه موضوع مورد مطالعه این مقاله است که به روش توصیفی-تحلیلی تدوین یافته است. با توجه به مسئولیتی که اسلام بر دوش والدین گذاشته و تکالیفی که در امر خطیر تربیت متوجه آنان ساخته، جایگاه خانواده در اسلام بسیار مهم تلقی می‌شود؛ به‌گونه‌ای که خانواده در قانون پاسخ‌های جامعوی اعم از کنشی و واکنشی به بزهکاری نوجوانان قرار دارد و اسلام پاسخ‌هایی از این دست را بر پاسخ‌های کیفری دولتی ترجیح می‌دهد. از این نمونه پاسخ‌ها، می‌توان به تربیت مذهبی کودک و تأمین نیازهای حیاتی او و تأدیب کودک اشاره کرد. این مهم در قانون کیفری ایران و فرانسه نیز تا حدی مورد توجه قرار گرفته است. پذیرش سرپرستی خانواده اولیه و خانواده جایگزین و اخذ تضمینات لازم از آن‌ها نمونه‌هایی از توجه به جایگاه خانواده در پاسخ‌دهی به بزهکاری کودکان است. با وجود این، با عنایت به آموزه‌های اسلامی می‌توان ادعا کرد که کاستی‌های جدی در این خصوص وجود دارد.

استناد: ابراهیمی، روح‌الله؛ حاجی‌ده‌آبادی، محمدعلی؛ و حسینی، سیدعلیرضا (۱۴۰۴). پاسخ‌های خانواده‌محور به بزهکاری کودکان در فقه امامیه و قانون کیفری ایران و فرانسه. *مطالعات فقه اسلامی و مباحث حقوق*، ۱۹ (۱)، ۱۸۵-۲۰۶.

<https://doi.org/10.22034/fvh.2024.13385.1580>

© نویسنده(گان).

ناشر: جامعه المصطفی العالمیه.

مقدمه

خانواده اولین محیط و نهادی است که فرد در آن پای می‌گذارد و در تکوین شخصیت فرد نقش اساسی دارد (خانواده: گروهی است که اعضای آن، به دلیل قرابت یا زوجیت، همبستگی حقوقی و اجتماعی یافته‌اند. این گروه شامل زن، شوهر و فرزندان آن‌ها می‌شود که با ریاست شوهر در کنار هم زندگی می‌کنند). خانواده کارکردهای گوناگون شخصی، جسمانی، اقتصادی و تربیتی دارد (سالاری‌فر، ۱۳۸۵، ص. ۱۳) و هریک از این کارکردها بر تربیت فرد مؤثر است (کودک: بر اساس قوانین و مقررات ایران، هر شخص حقیقی زیر سن بلوغ است). چگونگی شکل‌گیری پایه‌های شخصیت انسان به نحوه تربیت او در دوران کودکی بستگی دارد که در این میان، بیشترین سهم را خانواده بر عهده دارد. انسان رفتارها، عادات زندگی و سازگاری با محیط را در دوران طفولیت و آن‌هم بیشتر از خانواده فرامی‌گیرد (عطاران، ۱۳۸۲، ص. ۲۳). بر این اساس، همچنان‌که بزهکاری کودکان می‌تواند متأثر از خانواده و ضعف عملکرد تربیتی آن باشد، پاسخ‌دهی به بزهکاری کودکان، به‌ویژه در مواردی که بزهکاری محصول عوامل دیگر است، می‌تواند با محوریت خانواده انجام پذیرد. مقصود از پاسخ‌های خانواده‌محور، الگوهای کنشی و واکنش خانواده نسبت به رفتارهای ناپه‌نجار و بزهکارانه کودکان و نوجوانان می‌باشد. همچنان‌که مقصود از بزهکاری کودکان نیز صرفاً ارتکاب رفتارهایی که در قانون جرم شناخته شده نمی‌باشد، بلکه شامل انحرافات و خطاهایی که شدیداً کودک را به مسیر گمراهی و ضلالت می‌کشاند، نیز می‌شود.

بر این اساس، پرسش محوری مقاله حاضر این است که از منظر فقه امامیه و قانون کیفری ایران و فرانسه، پاسخ‌های خانواده‌محور به بزهکاری کودکان دارای چه ماهیتی است؟ فرضیه متناظر با این سؤال این است که ماهیت این پاسخ‌ها منطبق بر رسالت و وظایف تربیتی خانواده می‌باشد و به بیان دیگر، این پاسخ‌ها نه سزادارانه بلکه اصلاحی و تربیتی می‌باشد. به‌عنوان مثال، اطفال در صورت دریافت برچسب منحرف، از سوی نهادهای کنترل اجتماعی، به‌عنوان بزهکار شناخته می‌شوند (محمدی‌اصل، ۱۳۸۵، ص. ۱۱). در نقطه مقابل، خانواده می‌تواند با تکریم کودک و نقش پررنگی که در تربیت او ایفا می‌کند، این برچسب را برطرف و کودک بزهکار را اصلاح نماید. این نقش تربیتی خانواده در قبال بزهکاری فرزندان مورد توجه شارع مقدس و قانون‌گذاران جزایی قرار گرفته است و بر این اساس، سپردن این کودکان به خانواده به‌عنوان سازوکار تضمین‌کننده مورد توجه واقع شده است (نیازپور، ۱۳۹۶، ص. ۴۳).

این مقاله درصدد واکاوی ماهیت پاسخ‌های خانواده‌محور به بزهکاری کودکان از سه دیدگاه فقه امامیه، قانون کیفری ایران و قانون کیفری فرانسه است تا از این رهگذر مشابهت‌ها و افتراقات آن‌ها و نیز قوت و ضعف آن‌ها مشخص گردد.

در این راستا، ابتدا ماهیت پاسخ‌های خانواده به بزهکاری کودکان از منظر فقه امامیه بررسی خواهد شد. آنگاه این مهم در نظام کیفری فرانسه واکاوی خواهد شد و در پایان رویکرد قانون کیفری ایران در این خصوص بررسی خواهد شد.

پاسخ‌های خانواده‌محور به بزهکاری کودکان در فقه امامیه

از منظر آموزه‌های اسلامی، خانواده مهم‌ترین نقش را در زمینه‌سازی رشد و تحول فرزندان بر عهده دارد؛ به‌گونه‌ای که سعادت و شقاوت فرزندان به دوره حضور فرد در خانواده به‌خصوص دوران بارداری پیوند می‌خورد؛ از این رو هم درخصوص تربیت درست آنان به‌گونه‌ای که به بزهکاری کشیده نشوند و هم در فرض بزهکارشدن به هر دلیل وظایف خاصی را برعهده والدین نهاده است. در فقه امامیه بحث مستقلی در باب پاسخ‌دهی به بزهکاری کودکان وجود ندارد، اما از مباحث ارائه شده در باب ولایت و سرپرستی کودکان می‌توان چنین برداشت کرد که مقصود فقها از «سرپرستی» معنایی عام است که تربیت و تأدیب را نیز شامل می‌شود و تربیت و تأدیب کودکان در بعضی موارد بر اولیاء واجب و در بعضی موارد مستحب است. البته در ابوابی غیر از باب سرپرستی نیز مواردی از وجوب پاسخ‌دهی به بزهکاری کودکان از سوی خانواده که همان تربیت و تأدیب کودک است، یافت می‌شود. باین حال، جهت روشن شدن حکم پاسخ‌دهی به بزهکاری کودکان از منظر اسلام ادله نقلی موجود از جمله آیات، روایات و اقوال فقها بررسی می‌شوند.

۱- تربیت دینی کودک، الگوی کنشی و خانواده‌محور

از جمله مهم‌ترین وظایف تربیتی خانواده تربیت دینی کودک می‌باشد که به‌معنای آشناسازی او با عقاید و معارف اسلامی و احکام دینی خاصه نماز و ملتزم‌سازی او به ادای فرایض دینی و اطاعت از خداوند است. مطابق آیه ۶ سورة تحریم «بر مؤمنین واجب است خود، خانواده و فرزندان خویش را از هر عملی که موجب عذاب الهی است، بازدارند». از جمله مصداقی «حفظ از آتش» امر به خوبی‌ها و نهی از بدی‌ها، یادگرفتن و یاددادن عقاید، احکام و اخلاق، تذکر و نصیحت و پاکسازی محیط خانواده می‌باشد (مکارم‌شیرازی، ۱۳۸۷، ج. ۲۴، ص. ۲۸۶). مطابق این آیه امکان و ضرورت تربیت از سرفصل‌ها است (اعراف، ۱۳۹۱، ج. ۱، ص. ۳۳۷) و از اهداف کلی تربیت اصلاح رابطه خود با خانواده می‌باشد. بر همین اساس، انسان با پاکسازی واحد کوچکی از خانواده رابطه اصلاح‌گرایانه خود را با جامعه آماده می‌نماید؛ خانواده متشکل از والدین و فرزندان است (طیب، ۱۳۷۸، ج. ۱۳، ص. ۷۶) که والدین وظیفه ایمن‌سازی آن را دارند. به بیان دیگر، اطلاق «قُوا أَنْفُسَكُمْ وَ أَهْلِيكُمْ» هم شامل پاسخ‌های پیشینی و هم شامل پاسخ‌های پسینی به بزهکاری کودکان می‌شود. پاسخ‌های پیشینی شامل تدابیر مقدماتی و ایمنی تدارک‌یافته برای حفاظت از آتش است. نگهداری خویشتن با ترک معاصی و عدم تسلیم در برابر شهوات میسر می‌گردد و نگهداری خانواده با تعلیم و تربیت و امر به معروف و نهی از منکر (نوری طبرسی، ۱۴۰۸ق، ج. ۱۰، ص. ۴۷۷) و فراهم‌ساختن محیطی پاک و خالی از هرگونه آلودگی، در فضای خانه و خانواده است (مکارم‌شیرازی، ۱۳۸۷، ج. ۲۴، ص. ۲۸۷). پاسخ‌های پسینی نیز تدابیر اصلاحی و تربیتی و تأدیبی است. بنابراین، فرزندسالاری به‌معنای تسلیم بی‌چون‌وچرای والدین در برابر خواسته‌های فرزندان از موانع و آسیب‌های تربیت است. آموزه «قُوا أَنْفُسَكُمْ وَ أَهْلِيكُمْ» که در نموده‌های ارشاد، نصیحت، امر به معروف و نهی از منکر و در آخرین مرحله و بنا به ضرورت، تنبیه (مجلسی، ۱۴۰۳ق، ج. ۸۵، ص. ۱۳۴) پاسخی خانواده‌محور با ماهیت تربیتی در برابر رفتارهای ناشایست و از جمله بزهکاری فرزندان است (مغنیه، ۱۴۲۱ق، ج. ۷، ص. ۳۶۶). بدیهی است عمل به دوری از آتش دوزخ منطبق

بر تأدیب است، زیرا نهی تنها در قالب موعظه و نصیحت نیست. از این رو در مواردی که والدین اطمینان دارند که فقط تنبیه و تأدیب، فرزندان را از انجام عملی که موجب عذاب الهی است باز می‌دارد، با استفاده از اطلاق آیه می‌توان حکم نمود که باید به انجام آن اقدام نمایند، چراکه در این صورت تنها وسیله نگهداری و محافظت اطفال تأدیب است. مطابق برخی روایات، هنگام نزول این آیه، برخی به محضر پیامبر (ص) آمدند و گفتند چگونه اهل و فرزندان خویش را از عذاب الهی محافظت نماییم؟ فرمود: «به انجام کار خیر مبادرت نمایید و به خانواده و فرزندان تذکر دهید و آن‌ها را به اطاعت خداوند تأدیب نمایید.» (نوری طبرسی، ۱۴۰۸ق، ج. ۱۲، ص. ۲۰۱، باب ۸، ح ۵). حتی اگر زدن در حدود خاص نیز تجویز شده است با حفظ همین ماهیت است. در روایتی از پیامبر (ص) آمده است: «زمانی که فرزندان تا به هفت سالگی رسیدند به آن‌ها نماز یاد بدهید و اگر نافرمانی کردند بزنید.» (احسائی، ۱۴۰۵ق، ج. ۱، ص. ۲۵۲). در روایت دیگری از ایشان، بیان شده است که فرزند از هفت سالگی به نماز خواندن واداشته شود و در نه سالگی، در صورت ترک نماز، تنبیه گردد (مجلسی، ۱۴۰۳ق، ج. ۸۵، ص. ۱۳۲). در روایتی دیگر، شش سالگی سن وادار نمودن کودک به نماز است و در صورت عدم مؤثر بودن پند و اندرز و تخلف نمودن کودک از دستور، کتک زدن وی در سن هفت سالگی برای نماز خواندن مجاز است (حرّ عاملی، ۱۴۰۹ق، ج. ۱، ص. ۱۷۱). امام علی (ع) نیز در روایتی از پیامبر (ص) دستور خواندن نماز را شش سالگی و تنبیه آن‌ها را هفت سالگی و جداسازی محل خواب آن‌ها را ده سالگی دانسته‌اند (مغربی، ۱۳۸۵ق، ج. ۱، ص. ۴۲۲). امام صادق (ع) نیز در روایتی می‌فرماید: «وقتی، کودک به سن نه سالگی رسید، وضو گرفتن را یادش بدهید و وادارش کنید وضو بگیرد و نماز بخواند و اگر تخلف نمود می‌توانید با کتک او را وادار به نماز خواندن کنید.» (نوری طبرسی، ۱۴۰۸ق، ج. ۳، ص. ۱۳).

۲- تأمین نیازهای گوناگون کودک الگوی کنشی و خانواده‌محور به بزهکاری کودکان

از دیدگاه فقهی ریشه اصلی و بنیاد اخلاق نیک و ارزش‌های انسانی، محبت است که بهترین وسیله در جهت پرورش عواطف کودک و از این رو تربیت وی محسوب می‌گردد؛ زیرا، کودک از بوسیدن، بوییدن، در آغوش والدین رفتن، مسرور می‌گردد و لذت می‌برد. البته، نوع محبت بسته به سن و سال فرزندان متفاوت است، ولی به هر حال، باید دل‌های فرزندان با فروغ محبت و نوازش والدین روشن گردد و نیاز فطری آنان به محبت از این راه ارضا شود (شامبیانی، ۱۳۸۸، ص. ۱۹۶). در برخی روایات از پیامبر (ص) آمده است: «به بزرگسالان خود احترام کنید و نسبت به کودکان خود ترحم و عطوفت داشته باشید.» (حرّ عاملی، ۱۴۰۹ق، ج. ۱۰، ص. ۳۱۳، باب ۱۸، ح ۲۰). امام علی (ع) نیز در وصایای خود به فرزندان فرمودند که: «در خانواده خود با کودکان عطف و مهربان باشید و بزرگترها را احترام کنید.» (شیخ مفید، ۱۳۹۴ق، ص. ۲۲۲).

بنابراین، کمبود محبت، یکی از عوامل بسیار قوی است که کودکان را به سوی بزهکاری سوق می‌دهد. کودکی که محبت کافی را در خانواده دریافت نکرده، برای پذیرش انواع اختلالات رفتاری و انحرافات اخلاقی آمادگی دارد و در ورطه بزه و جرم می‌افتد. تأمین نیازهای مادی و روانی کودکان نقش مهمی در پیشگیری از بزهکاری‌های آنان دارد و از این رو یک الگوی کنشی پیشگیرانه است.

۳- تأدیب پاسخی واکنشی و خانواده‌محور به بزهکاری کودکان

شریعت اسلامی به تربیت کودکان اهمیت زیادی داده است و کودک را نعمت الهی می‌داند که رفتن به سوی انحرافات و کج‌روی‌ها را زینده این نعمت والا نمی‌داند، لذا تأدیب کودک را وظیفه والدین در قبال بزهکاری کودکان دانسته است که در واقع یکی از روش‌های پاسخ‌دهی به بزهکاری کودکان از سوی خانواده به‌منظور تربیت وی می‌باشد (حاجی‌ده‌آبادی، ۱۳۹۱). تأدیب با شیوه‌های گوناگونی امکان‌پذیر است که آخرین مرتبه آن تنبیه بدنی است. با وجود این، تنبیه کودک ممیز اگر برای تشفی دل و خاموش کردن آتش غضب باشد، یقیناً جایز نیست؛ در روایتی «پیامبر (ص) از تأدیب کردن کودک هنگام خشم و غضب نهی کرده است» (کلینی، ۱۴۰۷ق، ج ۷، ص ۲۶۰). بر همین اساس، از منظر فقهی در صورتی تنبیه بدنی جایز است که به‌منظور تربیت کودک صورت گیرد، نه آنکه محرک آن خشم نفسانی باشد (نجفی، ۱۴۰۴ق، ص ۴۴۶). بنابراین والدین موظف‌اند در وهله نخست از دیگر روش‌های تأدیب استفاده کنند، ولی اگر استفاده از دیگر روش‌ها کارگر نیفتاد می‌توانند از تنبیه بدنی آن هم به‌صورت محدود استفاده کنند چراکه یکی از وظایف والدین تربیت و تأدیب فرزندان است و زدن او برای رسیدن به اهداف والا، نه تنها ظلم در حق آن‌ها نخواهد بود، بلکه احسان و موجب رستگاری آن‌ها در دنیا و آخرت خواهد شد» (گلپایگانی، ۱۴۱۲ق، ج ۲، ص ۲۸۲). افزون بر این، جواز تنبیه بدنی، مشروط به قصد تأدیب و تربیت کودک است؛ زیرا تنبیه بدنی بدون قصد تربیت مصداق ظلم است و از نظر عقلی ظالم استحقاق ذم و عقاب است. مطابق روایتی از امام صادق (ع) «یتیم را در مورد آن چه فرزند خودت تأدیب می‌نمایی، تأدیب کن و هراندازه می‌زنی بزنی» (حرّ عاملی، ۱۴۰۹ق، ج ۲۱، ص ۴۷۹، باب ۸۵، ح ۱). در این روایت ولایت بر تأدیب فرزند مسلم دانسته شده است و جواز تأدیب یتیم متفرع بر آن می‌باشد. در روایت دیگری تأدیب کودک به‌گونه‌ای که حد جاری نشود جایز است: «لا حدّ علی الاطفال و لکن یؤدّبونه ادبا بلیغا» (نوری طبرسی، ۱۴۰۸ق، ج ۱۸، ص ۴۷). مطابق این روایت تأدیب و ادب کردن جایز است. مجازبودن تأدیب کودک بدان معنا است که باید در دایره‌ای باشد که از سوی شرع تعیین شده است.

علاوه بر حدود تنبیه، سن کودک نیز شرط است؛ بر همین اساس، پیامبر اکرم (ص) فرمودند: «کودک، هفت سال سرور و رئیس، هفت سال فرمانبردار و هفت سال وزیر و یاور است. پس اگر از اخلاق او در ۲۱ سالگی راضی نبودی، می‌توانی وی را تنبیه کنی که در این تنبیه، معذور خواهی بود» (حرّ عاملی، ۱۴۰۹ق، ج ۱۵، ص ۱۹۵). امام صادق (ع) نیز می‌فرماید: «کودک را تا سن هفت‌سالگی آزاد بگذارید، آن‌گاه به‌مدت هفت سال او را تربیت و تأدیب نمایید و در هفت سال سوم همراه و مشاور خود قرار دهید، در این صورت باید به نیکی و رستگاری گرایش داشته باشد وگرنه امید خیری در او نیست» (حرّ عاملی، ۱۴۰۹ق، ج ۲۱، ص ۴۷۵، باب ۸۳، ح ۴). بنابراین، مطابق این روایات، به‌طور مطلق تأدیب کودک مجاز شمرده شده است و با توجه به تأثیر تربیتی تنبیه بدنی، کودک باید در سنی باشد که قابلیت تشخیص و تربیت‌شدن داشته باشد.

در برخی روایات، به قهر با کودک به‌عنوان تأدیب یاد شده است؛ در روایتی یکی از یاران امام موسی کاظم (ع) می‌گوید: «روزی در محضر امام (ع) از فرزندم شکایت کردم. حضرت فرمود: کودک را زن؛ اما

مدت کوتاهی با او قهر کن؛ ولی طولانی نباشد.» (حلی (ابن فهد)، ۱۴۰۷ق، ص. ۸۹). مطابق این روایت، روش تأدیب کودک قهر کردن عنوان شده است. در هر حال تأدیب ماهیت تربیتی باید داشته باشد و در حدود و ضوابط مقرر شده اجرا شود. از دیدگاه فقهی مطابق آیه ۶ سورة تحریم «بر مؤمنین واجب است خود، خانواده و فرزندان خویش را از هر عملی که موجب عذاب الهی است، بازدارند.» بازداشتن از عذاب یعنی آن‌ها را به انجام واجبات و کارهای شایسته و دوری از معاصی، امر و نهی نمایند (طوسی، ۱۴۰۹ق، ج. ۱۰، ص. ۵۰). بر اساس این آیه مؤمنین باید خود و خانواده را از آتشی که هیزم آن مردمان و سنگ‌ها هستند، حفظ کنند. اما مسئله مهم دیگر قلمرو کاربست تنبیه بدنی است. مجازات‌هایی که در متون اسلامی به عنوان حد یاد شده است را نمی‌توان بر کودکان اعمال کرد. در روایتی از امام صادق (ع) آمده است: «اطفال حد نمی‌خورند اما شدیداً تأدیب می‌شوند» (نوری طبرسی، ۱۴۰۸ق، ص. ۴۶). همچنین در روایتی از امام محمد باقر (ع) در مورد پسر بچه‌ای که به سن بلوغ نرسیده، سؤال می‌شود: «آیا بر پسر بچه غیر بالغ حد اجرا می‌گردد؟ حضرت (ع) می‌فرماید: حدود کامل به نحوی که بر مردان اجرا می‌شود، خیر اما در ارتکاب جرایم دارای حدود به تناسب سنی که دارد، شلاق می‌خورد و ملاک در آن اختلاف سن او تا پانزده سالگی است و در هر حال حدود الهی تعطیل نمی‌گردد و حقوق مسلمانان نادیده گرفته نمی‌شود.» (طوسی، ۱۴۰۰ق، ص. ۳۸). با توجه به روایات نافعی حد بر کودکان می‌توان دریافت که مقصود از حد در این روایت مجازاتی که بر بزرگسالان اعمال می‌شود نیست، بلکه همان تأدیب است. پس این روایت دلالت بر مطلق تأدیب و تعزیر کودکان دارد. در روایتی دیگر نیز از عبدالله بن سنان آمده است که از امام صادق (ع) در مورد کودکی که سرقت کرده بود، سؤال کردم حضرت فرمودند: در مرتبه اول و دوم بخشیده می‌شود و در مرتبه سوم تعزیر می‌گردد.» (کلینی، ۱۴۰۷ق، ص. ۲۳۲). تعزیر در این روایت نیز همان تأدیب است؛ بنابراین، بسیاری از روایات دلالت بر جواز تأدیب کودکان ممیز دارند و در موارد بسیاری دیده شده که معصومین (ع) کودکان ممیز را در صورت ارتکاب جرم مورد توبیخ و سرزنش قرار داده و تأدیب می‌کردند. بنابراین، به‌طور کلی باید گفت که در باب پاسخ تأدیبی به کودکان بزهکار، فقهای امامیه کودک را اعم از ممیز و غیر ممیز، فاقد مسئولیت کیفری می‌دانند، بنابراین مجازات‌هایی که برای افراد بالغ مقرر شده بر کودک تحمیل نمی‌شود، زیرا در تعلق تکلیف، بلوغ و عقل، شرط است و از آنجاکه حرام و واجب مربوط به مکلفین می‌باشد و کودک تا زمانی که به حد بلوغ نرسیده دارای تکلیف الزام‌آور نیست، بنابراین مشمول مجازات تعزیری و حدود قرار نمی‌گیرد.

مضمون آیات و روایات مزبور، در باب تأدیب و تنبیه کودک با حکم عقل سازگار است؛ زیرا چنانچه تأدیب و تنبیه برای تربیت و اصلاح نباشد، بر کودک، لطمه روحی و جسمی وارد می‌کند که به حکم عقل ظلم است و نکوهش است؛ ولیکن چنانچه به منظور حفظ نظام اسلامی و جلوگیری از آلودگی و فساد باشد، از واجبات بزرگ است و از اهمیت خاصی برخوردار است و باید بزهکار تعزیر شود؛ مؤید این دلیل عقلی روایتی از امام رضا (ع) راجع به دلایل نصب امام است: «خداوند امام را قیم مردم قرار داد تا آن‌ها را از انجام فساد بازدارد و احکام الهی را به اجراء درآورد.» (ابن بابویه، ۱۳۸۶ق، ص. ۲۵۲)، مطابق این روایت حاکم

موظف است برای جلوگیری از فساد، چنانچه راه دیگری نباشد، تعزیر کند. همچنین، مقتضای ادله‌ای که تعزیر کودک را علی‌رغم عدم تکلیف آنان لازم شمرده‌اند برای مصلحت و دفع مفسده است. درهرحال در اسلام نقش خانواده در پاسخ‌دهی به بزهکاری اطفال پذیرفته شده است و عمدتاً بر این مهم به‌عنوان یک پاسخ جامعوی تأکید شده است.

پاسخ‌دهی به بزهکاری کودکان در قانون کیفری ایران

قانون کیفری ایران نیز متأثر از فقه امامیه نقش خانواده در پاسخ‌دهی به بزهکاری کودکان را پذیرفته است. به‌موجب بند الف ماده ۸۸ ق.م.ا. ۱۳۹۲، مقام قضایی میتواند دربارهٔ کودکانی که مرتکب جرم‌های تعزیری شده‌اند و سن آن‌ها در زمان ارتکاب، ۹ تا ۱۵ سال تمام شمسی است، از شیوهٔ «تسلیم به والدین یا اولیا و سرپرستان قانونی با اخذ تعهد به تأدیب و تربیت و مواظبت در حسن اخلاق کودک» بهره‌جوید. این شیوه نسبت به کودکان مرتکب جرم‌های مستوجب کیفر حد و قصاص نیز قابلیت اعمال دارد. بر اساس این تبصره «هرگاه نابالغ، مرتکب یکی از جرم‌های موجب حد یا قصاص شود، در صورتی که از دوازده تا پانزده سال قمری داشته باشد به یکی از اقدامات مقرر در بندهای ۲ محکوم شده و در غیر این صورت یکی از اقدامات مقرر در بندهای الف یا ج. در مورد وی اتخاذ خواهد شد.» البته شرط سنی در این تبصره ابهام‌برانگیز است، زیرا در صدر ماده معیار شرط سنی خورشیدی و در تبصره قمری است. به‌هرحال، خانواده می‌تواند با «معرفی کودک به مددکار اجتماعی یا روان‌شناس و دیگر متخصصان و همکاری با آنان»، «فرستادن کودک به یک مؤسسهٔ آموزشی و فرهنگی به‌منظور تحصیل یا حرفه‌آموزی»، «اقدام جهت درمان یا ترک اعتیاد کودک تحت نظر پزشک»، «جلوگیری از معاشرت کودک با اشخاصی که دادگاه ارتباط با آن‌ها را برای کودک مضر تشخیص می‌دهد» و «جلوگیری از رفت‌وآمد کودک به محله‌ای معین» اقدام نماید. به‌این ترتیب، ملاحظه می‌شود که در گسترهٔ سیاست جنایی ایران سپردن کودکان بزهکار در دوره‌های متعدد تقنینی، البته با رویکردهای مختلف، همواره مورد توجه بوده است.

۳- گونه‌های سرپرستی از کودک بزهکار

اعمال سرپرستی از کودک بزهکار به دو نحو امکان‌پذیر است؛ بدین صورت که یا سرپرستی وی به خود خانوادهٔ اصلی یعنی پدر و مادر واقعی تعلق می‌گیرد و یا اینکه به‌علت عدم خانواده و یا عدم شایستگی خانواده نسبت به تربیت کودک، وی به خانوادهٔ جایگزین تحویل داده می‌شود که در ذیل به این دو پرداخته می‌شود.

الف- سرپرستی از سوی خانواده

ملاک سرپرستی اعمال مهربانی، شفقت، نگهداری و تربیت نیکو (زبدان، ۱۹۷۶، ص. ۴۵۰) و هدف اصلی آن، نگهداشت مصلحت کودک است. در سرپرستی از نظر شرعی به‌گونه‌ای هماهنگی با طبیعت صورت گرفته است (سبزواری، ۱۴۱۷ق، ج. ۲۵، ص. ۲۷۶). سرپرستی دارای دو رکن نگهداری و تربیت است. بر همین اساس، تنها محیطی که نسبت به این دو عنصر از خود مایه می‌گذارند، والدین هستند که در محیط خانواده نقش مؤثری در شکل‌گیری نظام رفتاری و شخصیتی کودکان ایفا می‌کنند. در این محیط

است که کودک رشد نموده و نوع و ماهیت رفتاری وی شکل می‌گیرد؛ (مصفا، ۱۳۸۳، ص. ۱۶۱). در روایتی از امام علی (ع) بهترین ارث پدران به فرزندان ادب و تربیت قلمداد شده است (نوری طبرسی، ۱۴۰۸ق، ج. ۱، ص. ۱۴۸). یا در روایتی دیگر امام صادق (ع): «حق فرزند بر پدر سه چیز است: انتخاب مادر و نام مناسب و کوشش در تأدیب و تربیت وی». (مجلسی، ۱۴۰۳ق، ج. ۷۵، ص. ۲۳۵).

بنابراین، خانواده یک نهاد اساسی در فرایند رشد و جامعه‌پذیری کودکان به شمار می‌رود. قانون مدنی نیز در ماده ۱۱۶۸ سرپرستی کودک را حق و تکلیف والدین دانسته است. از همین رو، جداسازی کودکان از این محیط با چالش‌هایی روبه‌رو است که تحقیر نمودن کودکان، تضعیف حس اعتماد به نفس، تقویت حس بدبینی، شکست عاطفی-روانی از جمله آن‌هاست (دانش، ۱۳۸۵، ص. ۲۱۶). قانون‌گذار اسلامی نیز با واقف‌بودن به نقش خانواده یکی از تصمیمات دادگاه را به‌عنوان پاسخ‌دهی بزهکاری کودکان و نوجوانان معارض با قانون، «تسلیم به والدین یا به اولیا یا سرپرست قانونی با اخذ تعهد به تأدیب و تربیت و مواظبت در حسن اخلاق طفل یا نوجوان» (بند الف ماده ۸۸ ق.م.ا) عنوان نموده است. به همین جهت، سیاست‌گذاران جنایی، سپردن کودکان بزهکار به خانواده را به‌عنوان یکی از پاسخ‌های عدالت کیفری به آنان، مورد توجه قرار داده‌اند. در اسناد بین‌المللی ویژه کودکان، سپردن این دسته از بزهکاران به خانواده پیش‌بینی شده تا از رهگذر مراقبت‌ها و حمایت‌های این نهاد، کودکان بزهکار به سمت جامعه‌پذیری و هم‌نوا شدن با هنجارها و قواعد اجتماعی رهنمون شوند (نیازپور، ۱۳۸۹، ص. ۶۱). بدین نحو توجه به خانواده در مرحله پاسخ‌دهی نمایانگر رویکرد رشد‌مدار نظام دادرسی کیفری می‌باشد. به بیان دیگر، تقدم پاسخ تسلیم طفل به والدین نسبت به سایر واکنش‌های پیش‌بینی‌شده در این ماده حامل یک پیام جرم‌شناسی بیان و گویای توجه ویژه قانون‌گذار به نهاد خانواده می‌باشد؛ همچنان که در مقام تحلیل جرم‌شناختی موارد مورد بحث چنین برداشتی قابل دفاع‌تر است (روشن و حسینی، ۱۳۹۴، ص. ۴۷۵). به‌هرحال، سپردن طفل به خانواده اصلی (والدین) در ایجاد و تشدید علاقه عاطفی و نهایتاً به‌عنوان مانعی بر سر راه بزه‌کاری ثانویه وی مؤثر می‌باشد؛ علاوه‌براین دخالت والدین در مرحله پاسخ‌دهی زمینه‌ساز اجرای سیاست جنایی مشارکتی در عرصه دادرسی کودکان نیز می‌باشد. این مشارکت والدین کودک را مسئول و متعهد دانسته و آن‌ها را موظف به اجرای تدابیر حمایتی و شخصیت‌ساز دستگاه قضایی می‌داند.

ب- تحفظ بر پاسخ‌های خانواده‌محور با پذیرش سرپرستی از سوی خانواده جایگزین

دادگاه چنانچه به این تشخیص برسد که ماندن کودک کنار خانواده اولیه‌اش، به سلامت و تربیت وی لطمه می‌زند و به‌مصلحتش نیست، می‌تواند در مورد سرپرستی او تصمیم دیگری اتخاذ کند. در همین راستا، ماده ۱۱۷۳ ق.م.مقرر می‌دارد: «هرگاه در اثر عدم مواظبت یا انحطاط اخلاقی پدر یا مادری که کودک تحت سرپرستی اوست، صحت جسمانی یا تربیت اخلاقی کودک در معرض خطر باشد، محکمه می‌تواند به تقاضای اقربای کودک یا به تقاضای قیّم او یا به تقاضای مدعی‌العموم هر تصمیم را که برای سرپرستی طفل مقتضی بداند اتخاذ کند». خانواده کودک بزهکار همیشه محیط مطلوبی برای بازپروری و بستری مناسب جهت بازگشت آنان به جامعه نیست. بزهکاری والدین یا سایر اعضای خانواده، گرایش آنان به اعتیاد

به مواد مخدر، الکل و غیره و بالاخره پرخاشگری‌های خانوادگی از جمله مؤلفه‌های نامطلوب‌بودن محیط خانواده برای اصلاح و درمان کودک بزهکار است (احدی و محسنی، ۱۳۸۰، ص. ۱۸۷). به همین جهت، سپردن این دسته از بزهکاران، به خانواده جایگزین، میتواند راهکاری برای پیشگیری از پیامدهای زیان‌بار پاسخ‌های سالب آزادی از یک سو و کاهش خطرهای ناشی از سپردن طفل بزهکار به خانواده ناکارآمد، از سوی دیگر باشد. درهرحال سرپرستی خانواده برای کودک بزهکار لازم است. این سیاست امروزه صریحاً از سوی قانون‌گذار مورد توجه قرار گرفته است (بند ب ماده ۸۸ ق.م.ا). خانواده جایگزین باید صلاحیت لازم جهت نگهداری کودک را دارا باشند و قضات می‌توانند با وجود این شرایط نسبت به سپردن کودک به آن‌ها جهت نگهداری و بازاجتماعی‌شدن آن‌ها تصمیم‌گیری نمایند. البته این سپردن صرفاً جنبه مراقبتی دارد و در صورت انتخاب این پاسخ، خانواده جایگزین باید بر انجام اقدام‌های مندرج در تبصره بند الف ماده مذکور مبادرت ورزند؛ زیرا مطابق تبصره فوق، پیش‌بینی یکی از آن اقدام‌ها در حکم مربوط به تسلیم کردن کودکان بزهکار به خانواده جایگزین جنبه اجباری دارد و در نتیجه، سپردن کودکان بزهکار به اشخاص داوطلب نمی‌تواند بدون تعیین یکی از اقدام‌های پیش‌بینی‌شده انجام پذیرد (جمشیدی و مظفری، ۱۳۹۷، ص. ۵۱). حال مسئله مهم این است که چه تضمینی برای ایفای عمل خانواده به وظایف تربیتی خود در قبال کودک بزهکار وجود دارد؟ قانون‌گذار ایران این مهم را در اخذ تعهد دادگاه از خانواده دیده است.

۲- اخذ و اجرای تعهدات به دستور دادگاه

اخذ تعهد از اولیای کودکان بزهکار مبنی بر تأدیب و تربیت و مواظبت در حسن اخلاق کودک (بند اول ماده ۱۸ قانون تشکیل دادگاه اطفال بزهکار ۱۳۳۸) از جمله موارد پاسخ‌دهی به بزهکاری کودکان در قانون کیفری ایران است. اخذ تعهد کتبی از خانواده کودک بزهکار، شیوه‌ای است که قاضی دادگاه از خانواده می‌خواهد که به‌صورت کتبی تعهد دهد که دیگر کودک به سمت بزهکاری نرود (نیازپور، ۱۳۹۶، ص. ۱۵۶). بنابراین، اخذ تعهد به عدم تکرار جرم توسط کودکان ۱۲ تا ۱۵ سال پاسخی غیرسالب آزادی از سوی قانون‌گذار است. البته مقام قضایی دادگاه می‌تواند از این روش به‌منظور واکنش‌نشان‌دادن به کودکان بزهکار بین ۱۲ تا ۱۵ سال بهره جوید.

الف- تعهدات درمانی

خانواده نهاد اصلی هر جامعه و طبیعی‌ترین گروهی است که برطرف‌کننده نیازهای کلی انسان‌ها است (مروت، ۱۳۹۷، ص. ۷). یکی از این نیازها، نیاز عاطفی است؛ چنانچه کودک از سوی خانواده کمبود محبت داشته باشد، به سوی بزهکاری از جمله اعتیاد سوق داده می‌شود. ازبین‌رفتن کنترل، نظم و انضباط و به‌وجودآمدن هرج‌ومرج و بی‌بندوباری از جمله تأثیرات اعتیاد است که خود زمینه‌ساز بزهکاری است (فرجاد، ۱۳۸۲، ص. ۶۱). علاوه‌براین، اعتیاد در درازمدت موجب انحرافات و جرایم دیگر نظیر ولگردی، سرقت، جیب‌بری، کیف‌قاپی، گدایی و مسائل منکراتی نیز می‌گردد (صلاحی، ۱۳۸۹، ص. ۶۸). بنابراین، معضل اعتیاد در کودکان باعث به‌خطرافتادن بنیان سلامت جسمی و روحی آن‌ها می‌شود و بالتبع نهال رشد تعلیم و تربیت را در آن‌ها می‌خشکاند لذا، خانواده به‌منظور نگهداری کودکان در مقابل اعتیاد با اتخاذ

سیاست‌های پیشگیرانه پاسخ‌های تأدیبی می‌توانند وارد عمل گردند و با اصلاح و درمان به‌موقع کودک وی را از سقوط در ورطهٔ بزهکاری‌های ثانویه نجات دهند، که نوعی اقدامی تأمینی است و هدف از اجرای آن به‌شرط کفایت پیشگیری، بازسازی است، که دربارهٔ کودکان بزهکار تدابیر تربیتی و ترک اعتیاد آن‌ها به مواد مخدر و الکل نمونهٔ واضح آن می‌باشد (اردبیلی، ۱۳۹۳، ج ۲، ص. ۱۳۵). لذا، «تعهد به اقدام جهت درمان یا ترک اعتیاد کودک تحت نظر پزشک» (بند (۳) تبصره ماده ۸۸ ق.ا.م.ا) از دیگر تعهدات خانواده‌ها نسبت به بزهکاری کودکان است. البته بر اساس پیشگیری رشدمدار جایگاه روان‌شناس و مددکار اجتماعی مهم جلوه می‌کند که با بهره‌گیری از اقدامات ترمیمی و اصلاح‌گر درصدد ازیین‌بردن تداوم بزهکاری در کودکان هستند و بر مداخله در فرآیند شکل‌گیری شخصیت کودکان در معرض خطر تأکید دارند (نیازپور، ۱۳۹۱، ص. ۱۹۸) تا ازیین‌گذر، افرادی قانون‌مدار تربیت کند. ازیین‌رو حمایت همه‌جانبه از کودکان دارای معضل، با هدف ازیین‌بردن عوامل خطر پیرامون آن‌ها و درنهایت تربیت و آموزش آن‌ها محوریت مباحث رشدمدار، است. به‌بیانی دیگر، «آنگاه که تدابیر پیشگیرانه در مراحل مختلف رشد کودک و نوجوان ناسازگار، منحرف یا مجرم اعمال می‌گردند، سخن از پیشگیری رشدمدار به میان می‌آید». (نجفی‌ابرنادادی، ۱۳۹۰، ص. ۵۷۰). بنابراین، در این شیوه مددکار اجتماعی و روان‌شناس از طریق مداخلات روان‌شناختی-اجتماعی زود هنگام در سطوح مدرسه، خانواده و محیط اجتماعی نسبت به کودکانی که به‌دلیل وضعیت‌های خاص در معرض ارتکاب جرم قرار گرفته‌اند، می‌توانند جلوی بزهکاری ثانویهٔ آن‌ها را بگیرد (عباسی، ۱۳۸۳، ص. ۵۹). بنابراین، یک روان‌شناس و مددکار اجتماعی به‌منظور اصلاح و درمان کودک معتاد وارد مرحلهٔ عمل می‌شود و با تجارب و آگاهی‌های خود طوری با کودک رفتار می‌نماید که وی را از بزهکاری ثانویه دور نماید.

ب- تعهدات آموزشی

مطابق بند (ح) ماده ۴۳ قانون مجازات «گذراندن دوره یا دوره‌های خاص آموزش و یادگیری مهارت‌های اساسی زندگی یا شرکت در دوره‌های تربیتی، اخلاقی، مذهبی، تحصیلی یا ورزشی» از دیگر تعهداتی است که خانواده به دستور دادگاه ملزم به انجام آن است که در صورت وجود ظرفیت بازپرورانه در کودک بزهکار استفاده از این روش امکان‌پذیر است (نیازپور، ۱۳۸۹، ص. ۱۳۷). لذا، «فرستادن طفل یا نوجوان به یک مؤسسهٔ آموزشی و فرهنگی به‌منظور تحصیل یا حرفه‌آموزی» (بند (د) تبصره ماده ۸۸ ق.ا.م.ا) در جهت بازپروری کودکان در نظر گرفته‌شده که والدین موظف و متعهد به اجرای آن می‌باشند. چراکه نظام آموزش و پرورش ابزاری رسمی برای انتقال ارزش‌ها و هنجارهای پذیرفته‌شدهٔ اجتماعی به کودکان است همچنان که مدرسه به‌عنوان اصلی‌ترین کارگزار جامعه‌پذیری کودکان پس از خانواده دارای نقش اصلاح‌کننده و ترمیم‌گر می‌باشد مدرسه برای کودکانی که ساختار شخصیتی و خصوصیات خلقی یا عاطفی آسیب‌زا در آن‌ها دیده می‌شود می‌تواند به محیطی آموزنده حمایت‌گر الگو بخش و کنترل‌کننده عمل نموده و کاستی‌های خانواده را جبران نماید. (مه‌دوی، ۱۳۸۸، ص. ۴۵۶). آموزه‌های پیشگیری رشدمدار نیز مدرسه را یکی از بسترهای اجرایی تدابیر حمایتی و رشدمدار تلقی می‌کند؛ به همین دلیل، ترک تحصیل یکی از عوامل خطر جدی بزه‌کاری در کودکان می‌باشد. بنابراین، خانواده ملزم است تا کودک را به مدرسه بفرستد

و موجبات تحصیل وی را فراهم نماید (روشن و حسینی، ۱۳۹۴، ص. ۴۸۳). علاوه‌براین چنانچه خانواده نسبت به تعهدات آموزشی و تحصیلی کودک بزهکار خود پایبند نباشد، مطابق قانون حمایت از کودکان و نوجوانان مصوب ۱۳۸۱ این وضعیت جرم‌انگاری شده است.

ج- تعهدات نظارتی و کنترلی

تعهد نظارتی بر کودک تعهد دیگر خانواده نسبت به پاسخ‌دهی بزهکاری کودکان است، که با عنوان «جلوگیری از معاشرت و ارتباط مضر کودک با اشخاص به تشخیص دادگاه» آمده است (بند (۴) تبصره ماده ۸۸ ق.م.ا). علاوه‌براین، «جلوگیری از رفت‌وآمد کودک به محله‌ای معین» (بند (۵) تبصره ماده ۸۸ ق.م.ا) تعهد کنترلی دیگر از سوی خانواده است. چراکه رفت‌وآمد به مکان‌های خطرناک و معاشرت با افراد لایابالی میزان خطر را بالا می‌برد؛ دراین‌گونه مکان‌ها بزهکار و بزه‌دیده در مجاورت هم قرار می‌گیرند و با یکدیگر نشست‌وبرخاست می‌کنند (صلاحی، ۱۳۸۸، ص. ۱۳۰). بر همین اساس، از آنجاکه حضور کودک در چنین محلی بر تأثیرگذاری کارکرد سایر نهادهای اجتماعی نیز تأثیرگذار است، جنبه بازپروری منع رفت‌وآمد به این محل مشخص می‌گردد؛ بدیهی است نظارت و کنترل خانواده بیش‌از هر نهاد نظارتی دیگری در تحقق و اجرای چنین دستوراتی مؤثرتر واقع می‌گردد (روشن و حسینی، ۱۳۹۴، ص. ۴۸۶). لذا، چنانچه قاضی تشخیص دهد که دلیل اصلی بزهکاری کودک حضور وی در مکان‌های نامناسب است، می‌تواند در جهت شخصیت‌سازی و اصلاح و درمان وی، رفت‌وآمد به آن محل‌ها را ممنوع کند؛ لذا، با توجه به اشراف بیشتر خانواده بر ارتباطات کودک، اخذ نظر والدین در این زمینه ضروری است. بنابراین اظهارنظر خانواده به‌دلیل جایگاه خاص، امری قابل دفاع است. البته قانون‌گذار دراین‌راستا حبس خانگی کودک را نیز همراه با نظارت کامل خانواده مقرر داشته است؛ چراکه در پرتو این پاسخ، آزادی کودکان بزهکار به‌جای سلب‌شدن در محیط قانون اصلاح و تربیت، در منزل انجام می‌شود تا این گروه از بزهکاران ضمن ماندن در کنار خانواده خود به تحمل واکنش‌های عدالت کیفری مبادرت ورزند (دانش، ۱۳۸۵، ص. ۲۴۹). این پاسخ، با «نظارت الکترونیکی» همراه است که در آن کودک در یک محدوده مشخص و محدود در ارتباط با خانواده نگهداری و رفتارهای وی با استفاده از تجهیزات الکترونیکی کنترل می‌شود (مرادی، ۱۳۹۶، ص. ۱۲۰). بنابراین، هدف از این نوع پاسخ ناتوان کردن کودک برای ارتکاب بزه ثانویه، مجازات و بازپروری است.

پاسخ‌دهی به بزهکاری کودکان در قانون کیفری فرانسه

مطالعه قوانین کیفری فرانسه نشان می‌دهد که قانون‌گذار آن کشور نیز از تدابیر تربیتی با محوریت واسپاری کودک به خانواده در پاسخ‌دهی به بزهکاری اطفال بهره گرفته است.

۱- اعمال سرپرستی

الف- سرپرستی از سوی خانواده

قانون کیفری فرانسه واسپاری به‌منظور تربیت را از منظر وسیعی پذیرفته است به‌گونه‌ای که به تشخیص قاضی اطفال کودک بزهکار می‌تواند به یک شخص حقیقی سپرده شود در واقع، کودک می‌تواند

همچنان در محیط خانواده باقی بماند یعنی به والدین، قیم و شخصی که سرپرستی او را به عهده دارد تحویل داده شود یا سرپرستی یک فرد جدید را تجربه کند یعنی به یک شخص قابل اعتماد تحویل داده شود (ماده ۸ تبصره ۴-۱۰، ۱۵ و ۱۶ تصویب نامه قانونی ۲ فوریه سال ۱۹۴۵). اگر محیط پیشین واقعاً مخرب و مفسده انگیز نباشد، حفاظت از روابط خانوادگی امر بسیار مطلوبی می باشد (رنوچی و کورتن، ۱۳۹۵، ص. ۱۳۶). علاوه بر این، بند ۲ ماده ۲۳ مقررات ییزینگ نیز، اجرای روش آزادی با مراقبت را جزو تصمیمات مقامات صلاحیت دار پیش بینی نموده است. در روش مذکور، کودک در محیط خانواده به زندگی خود ادامه می دهد. قاضی اطفال یا مقام صلاحیت دار، مددکار اجتماعی حرفه ای و یا مددیار اختاری و یا یکی از اعضاء انجمن های خیریه حمایت کودکان را مأمور مراقبت و راهنمایی و حمایت کودک می نماید. لذا، چنانچه برای چنین کودکانی مشکلی به وجود آید، یکی از افراد مذکور بایستی مشکلات کودک را بررسی کرده و برای حل مشکلات و رفع اختلافات، وی را راهنمایی نموده و بدین نحو به منظور حمایت از کودک، وضعیت وی را مرتباً به مقام دستوردهنده آزادی با مراقبت، گزارش دهد. مقام صلاحیت دار با توجه به گزارش مراقبین و تغییر و تحول وضع کودک، تصمیمات مقتضی اتخاذ می نماید (دانش، ۱۳۸۶، ص. ۱۸۶).

ب- سرپرستی از سوی خانواده جایگزین

مطابق بند (۱۷) ماده ۴۵-۱۳۲- دادگاه صادرکننده حکم محکومیت یا دادرس اجرای کیفرها کودک را به کسانی که نگهداری از کودک به موجب تصمیم دادگستری به آنها سپرده شده است، تحویل می دهد. در فرانسه سپردن کودک بزهکار به یک شخص حقیقی تحت عنوان خانواده جایگزین تدبیر و اقدام تأمینی بسیار مهمی می باشد. لذا، کودک می تواند در محل قبلی جرم یعنی به والدین، قیم، شخصی که سرپرستی او را عهده دار است یا به یک شخص قابل اعتماد سپرده شود (ماده ۸ تبصره ۴-۱۰، ۱۵ و ۱۶ تصویب نامه قانونی ۲ فوریه سال ۱۹۴۵). اما این شیوه، اجرای شیوه های اصلاحی و تربیتی را با مشکلات مواجه ساخته است که منجر به افزایش تشکیل باند می شود. نگهدارندگان کودک، باید مشخصات دقیق و وضع خانوادگی خود را به انجمن های خیریه اعلام نمایند تا دادگاه یا مقام صلاحیت دار پس از بررسی دقیق، تحقیق و پژوهش اجتماعی خانواده مورد نظر را انتخاب نماید. لذا، دادگاه یا مقام صلاحیت دار قبل از اتخاذ تصمیم، باید وظایفی را که افراد خانواده برعهده خواهند داشت به آنان یادآوری نموده، طبق قراردادی که بین دادگاه یا مقام صلاحیت دار با شخص داوطلب منعقد می شود کودک را به وی بسپارد. همچنین، شرایط نگهداری و هدایت و حمایت از کودک و میزان دستمزد در صورتی که کودک کار می کند، حتماً بایستی در قرارداد قید شود. به هر حال، در این روش کودک در زندگی عادی و اجتماعی تحت مراقبت و هدایت و حمایت و تربیت قرار می گیرد و خانواده مورد اعتماد که کودک را پذیرفته با ابراز محبت، از ناراحتی های روانی ناشی از دورشدن کودک از والدین بروز می کند، می کاهد. لذا، هرگاه والدین از نظر اخلاق و رفتار و کردار صلاحیت نگهداری کودک را نداشته باشند از بروز حالت خطرناک و ارتکاب جرم پیشگیری می شود. بنابراین، در صورت سپردن کودک به خانواده داوطلب مورد اعتماد حتماً بایستی روش آزادی با مراقبت در مورد او به اجرا درآید (دانش، ۱۳۸۶، صص. ۱۹۵-۱۹۶).

۲- الزامات و تعهدات خانواده به دادگاه در قبال اطفال بزهکار

امروزه سیاست‌جنایی در مقابله با بزهکاری کودکان اصلاح‌گرایی متنوع را در نظر گرفته است. بر همین اساس، قضات می‌توانند در مرحله‌های پیش‌دادرسی، دادرسی و پس‌دادرسی با توجه به معیارهای متعدد از جمله وضعیت فردی و محیطی بزهکاران، پاسخ‌های متنوعی را برگزینند. این تنوع در پاسخ‌ها قضات را در تصمیم‌گیری واقعی‌تر و مناسب‌تر برای رعایت بیشتر مصالح کودکان بزهکار و منافع جامعه یاری می‌کند (نیازپور، ۱۳۹۰، ص. ۲۴). قانون کیفری فرانسه صدر ماده ۶۰ قانون مجازات تحصیل بازپروری اجتماعی را یکی از شروط برخورداری از این ارفاق دانسته است. همچنین، مطابق ماده ۶۶-۱۳۲: «درحالت‌های پیش‌بینی‌شده در قوانین یا آیین‌نامه‌های سرکوب‌کننده موارد عدم اجرای تعهدهای تعیین‌شده، دادگاهی که صدور کیفر را معوق می‌نماید می‌تواند شخص حقیقی یا شخص حقوقی بزهکاری شناخته‌شده را متعهد سازد که خودش را با یکی یا با چند تا از مقررات پیش‌بینی‌شده در این قوانین یا آیین‌نامه‌ها وفق دهد. دادگاه مهلتی را برای اجرای این مقررات به بزهکاری اعطا می‌نماید.» بنابراین، مطابق این ماده در قانون کیفری فرانسه نیز تعهداتی را دادگاه برای پاسخ‌دهی خانواده نسبت به کودک بزهکار در نظر گرفته است که در ذیل به بررسی آن‌ها پرداخته می‌شود.

الف- الزامات و تعهدات اصلاحی و درمانی

مطابق بند (۳) ماده ۴۵-۱۳۲- قانون مجازات فرانسه دادگاه صادرکننده حکم محکومیت یا دارس اجرای کیفرها چنانچه کودک دچار بیماری جسمی و یا روانی باشد، خانواده را ملزم نموده است تا نسبت به معاینه پزشکی، مداوا و یا درمان و یا حتی بستری نمودن کودک در بیمارستان اقدام نمایند. البته چنانچه به نظر برسد، کودک بزهکار دچار اعتیاد به مواد مخدر گردیده است و یا به‌طور معمول و افراطی از مشروبات الکلی استفاده می‌کند این تدابیر می‌تواند شامل الزام درمانی پیش‌بینی شده در ماده ۱-۴۳۱۳ تا ۴-۴۳۱۳ مجموعه قانون بهداشت عمومی بشود.

ب- الزامات و تعهدات آموزشی

در بند ۵ و ۲۴ اسناد بین‌المللی رهنمودهای ریاض موضوع پیشگیری از بزهکاری کودکان از طریق برنامه‌های آموزشی و نقش تحصیل در آن تأکید شده است؛ که بر اساس نظریه یادگیری قابل‌توجه است؛ تأکید این نظریه «در این نظریه بر تأثیر یادگیری و الگوگیری کودکان بیش از هر گروه سنی دیگر است که می‌توان زمینه سوگیری‌های کز رفتاری کودکان را به دلیل هدایت‌پذیری بالایشان از طریق فرایندهای تربیتی و برنامه‌های آموزشی صحیح از بین برده و رفتارهای اجتماعی آنان را در بستر تقویت‌کننده‌های مثبت ارتقا داد (عظیم‌زاده، ۱۳۹۰، ص. ۱۸۹). قانون کیفری فرانسه در بند (۱) ماده ۴۵-۱۳۲- قانون مجازات بر مبنای اسناد بین‌المللی مقرر داشته است که دادگاه صادرکننده حکم محکومیت یا دادرسی اجرای کیفرها می‌تواند خانواده کودک بزهکار را به این تعهد که کودک بزهکار را به یک فعالیت حرفه‌ای مشغول سازد و یا نسبت به تعلیم یا آموزش حرفه‌ای وی پیگیر باشند ملزم نماید. علاوه بر این، بند (۱۸) همین ماده خانواده‌ها را ملزم نموده‌اند که کودک بزهکار ملزم به گذراندن دوره آموزش شهروندی می‌باشد.

ج- تعهدات نظارتی و کنترلی

در قانون کیفری فرانسه مطابق ماده ۸-۱۲۲- قانون مجازات قبل از هر چیز «تدابیر حمایتی، کمکی، مراقبتی و تربیتی» مطرح شده است. تدابیری که تدابیر تربیتی خوانده می‌شود. این تدابیر باید به‌عنوان روش اصلی و با هدف حمایت از کودک به‌عنوان هدف ارجح مداخله قضایی تلقی شود (رنوچی و کورتن، ۱۳۹۵، ص. ۱۳۵). بر همین اساس، این تدابیر نسبت به کودکان ممیز کمتر از ده سال که مشتمل بر هشدار یا اخطار رسمی از طرف قاضی اطفال یا قاضی محلی (Juge de Proximité؛ همجوار) است، اعمال می‌شود. البته ممکن است مورد خطاب نسبت به رعایت قانون والدین -از طریق پسران نابالغ به آنان- باشند (موسوی بجنوردی و جعفری دولابی، ۱۳۸۸، ص. ۱۲۰). باین‌حال، دادگاه اطفال به‌منظور پیشگیری از زندان و کانون و مؤسسات دیگر ضمن سپردن کودک بزهکار به خانواده یا سرپرست قانونی و یا خانواده جایگزین دستور حبس در منزل را نیز صادر می‌کند که در این‌نوع پاسخ، مانند قانون کیفری ایران با نظارت و کنترل نماینده‌ای صورت می‌گیرد؛ درواقع، حبس در منزل در قانون کیفری فرانسه تحت عنوان «آزادی تحت مراقبت» جای می‌گیرد که این نوع پاسخ، به‌وسیله قانون ۲۲ ژوئیه سال ۱۹۱۲ در این کشور باب شد؛ آزادی تحت مراقبت که همان نظارت و کنترل از سوی خانواده می‌باشد، قاضی اطفال می‌تواند مطابق ماده ۸ تصویب‌نامه قانونی ۲ فوریه سال ۱۹۴۵ قبل از صدور حکم ماهوی این نوع پاسخ را به‌منظور تصمیم‌گیری، پس از یک یا چند دوره آزمایشی که مدت آن‌ها را تعیین خواهد کرد، صادر نماید. (رنوچی و کورتن، ۱۳۹۵، ص. ۱۳۸). پس از این دادگاه باید نماینده‌ای تعیین کند که اقدام به جمع‌آوری همه اطلاعات مفید نموده و شرایط وجودی کودک و حتی شرایط خانواده او را در همه زمینه‌های جالب برای بازپروری کنترل کرده (ماده ۲۵، تبصره ۲ تصویب‌نامه) و در عین حال نفوذ دادگاه را با مطلع کردن او از روند تحول وضعیت، حفظ کند. همچنین در صورت رفتارهای ناشایست کودک و یا موانعی در اجرای تدابیر، نماینده می‌تواند گزارشی در روند اصلاح یا در صورت تشخیص، لزوم تغییر محل یا سرپرست را به قاضی ارائه نماید (ماده ۲۷ تصویب‌نامه). بر همین اساس، در پیش از اجرای تدبیر آزادی مراقبتی، والدین، قیم یا نگهدارنده کودک از ویژگی، موضوع، الزامات و اهداف این تدبیر آگاه می‌شوند (ماده ۲۶ تصویب‌نامه) و ملزم به تعهداتی نسبت به کودک بزهکار در راستای نظارت و کنترل وی به‌منظور پیشگیری از بزهکاری ثانویه وی می‌گردند؛ بر همین اساس، ماده ۴۵-۱۳۳- قانون مجازات فرانسه در بندهای ۹ الی ۱۴ به تعهدات کنترلی و نظارتی اشاره داشته‌است که از جمله این تعهدات خانواده نسبت به کودک بزهکار عبارت‌اند از:

الف) خودداری از آشکارشدن در هر مکان به‌صورت خاص تعیین‌شده (بند ۹)؛ متعهدشدن در شرط‌بندی، بویژه در تشکیلات شرط‌بندی گروهی (بند ۱۰)؛ عدم رفت‌وآمد در قهوه‌خانه‌هایی که در آن‌ها می‌توان مشروبات الکلی آشامید (بند ۱۱)؛ عدم رفت‌وآمد با برخی از محکومان، بویژه شرکا و معاونان بزه (بند ۱۲)؛ خودداری از ایجاد رابطه با برخی از اشخاص، بویژه بزه‌دیده (بند ۱۳) و عدم نگهداری یا حمل سلاح (بند ۱۴). البته این نکته قابل ذکر است که در قانون کیفری فرانسه نیز نظارت کنترلی نسبت به کودکان بزهکار از سوی دادگاه در نظر گرفته شده است که همانند قانون کیفری ایران است.

نتیجه‌گیری

بر اساس گفتمان رایج در فقه امامیه، کودک قبل از رسیدن به سن بلوغ از تکلیف و مسئولیتی برخوردار نیست؛ ولیکن خانواده ملزم است نسبت به تربیت دینی کودک اقدامات لازم را مبذول نماید؛ بر همین اساس، از دیدگاه فقه امامیه چنانچه رفتار کودک مصداق بزهکاری باشد به دلیل عدم مسئولیت کیفری او پاسخ‌های تأدیبی در نظر گرفته شده است که در این رابطه خانواده می‌تواند و در مواردی مکلف است از چنین پاسخی بهره بگیرد. این پاسخ بر مبنای حق و تکلیف والدین در تربیت کودک است و البته قابل تحقق با روش‌های گوناگونی است از موعظه گرفته تا قهر کردن و توبیخ کردن و تنبیه بدنی؛ اما استفاده از چنین روش‌هایی مقید به شروطی است. همچنین استفاده از برخی روش‌های تأدیبی در قلمروهای خاصی امکان‌پذیر است. این پاسخ‌ها در وهله نخست ماهیتی جامعوی دارند اما می‌تواند همراه با الزامات حکومتی باشد البته دامنۀ اختیارات و الزامات حکومتی به‌ویژه با آنچه در حقوق نوین مطرح است جای بحث دارد. در قانون کیفری ایران، قوانین کیفری به تبعیت از فقه ولی با کمی تغییرات نقش خانواده را در پاسخ‌دهی به بزهکاری کودکان مهم دانسته است و در ماده ۸۸ قانون مجازات اسلامی به آن اشاره نموده است و مهم‌ترین پاسخ‌ها از سوی دادگاه که خانواده ملزم به انجام آن‌ها می‌باشد را شامل سرپرستی توسط خود خانواده کودک و یا خانوادۀ جایگزین (در صورت انحطاط اخلاقی و یا عدم دستیابی به خانوادۀ واقعی) و ملزم‌بودن خانوادۀ سرپرست‌کنندۀ کودک بزهکار به برخی تعهداتی که دادگاه در نظر گرفته است، دانسته است. لذا، این تعهدات شامل تعهدات اصلاحی و درمانی کودک (اصلاح کودک با کمک مددکار اجتماعی و روان‌شناس و... و ترک اعتیاد کودک معتاد)، تعهدات آموزشی و تحصیلی و تعهدات نظارتی و کنترلی می‌باشد. در قانون کیفری فرانسه نیز مانند قانون کیفری ایران همین تصمیمات را دادگاه برای پاسخ‌دهی به کودک بزهکار از سوی خانواده در نظر گرفته است و ماده ۸-۱۲۲- قانون مجازات فرانسه در بندهایی به این نوع تعهدات اشاره نموده است.

بر اساس یافته‌های یادشده می‌توان ادعا کرد که درعین غنای فقه اسلامی و برخورداری از ادله و قواعد گوناگون فقهی آن چنان که شایسته است، تأدیب کودکان بزهکار و مسائل آن واکاوی نشده است و طرح «فقه التأدیب» برای اطفال بزهکار با استخراج مسائلی که بعضاً به آن‌ها اشاره شد خصوصاً واگذاری این مهم به اشخاص حقیقی و حتی حقوقی و نوع ضمانت‌اجراهای ناظر به این مهم می‌تواند افق‌های نوینی را در بحث مطرح نماید.

تقدیر و تشکر

این مقاله حاصل بخشی از تحقیقات انجام‌شده مربوط به رسالۀ دکتری آقای روح‌الله ابراهیمی می‌باشد که در دانشگاه آزاد اسلامی واحد محلات انجام شده است.

منابع

- قرآن کریم.
- ابن بابویه، محمد بن علی. (۱۴۱۳ق). من لا یحضره الفقیه (چاپ دوم). قم: دفتر انتشارات اسلامی وابسته به جامعه مدرسین حوزه علمیه قم.
- ابن منظور، محمد بن مکرم. (۱۴۱۴ق). لسان العرب (چاپ سوم). بیروت - لبنان: دارالفکر للطباعة و النشر و التوزیع - دارصادر.
- احسائی، ابن ابی جمهور. (۱۴۰۵ق). عوالی اللئالی. قم: دارسیدالشهداء للنشر.
- حاجی ده‌آبادی، محمدعلی. (۱۳۹۱). حقوق تربیتی کودک در اسلام. قم: انتشارات پژوهشگاه حوزه و دانشگاه.
- حرّ عاملی، محمد بن الحسن. (۱۴۰۹ق). وسائل الشیعه الی تحصیل مسائل الشریعه. قم: انتشارات اسلامیة.
- حلی (ابن فهد)، احمد بن محمد. (۱۴۰۷ق). عدّة الداعی و نجاح الساعی. قم: دارالکتب الاسلامیة.
- دانش، تاج‌زمان. (۱۳۸۵). طفل بزهکار کیست؟ روش اصلاح و تربیت او چیست؟. تهران: انتشارات کیهان.
- دانش، تاج‌زمان. (۱۳۸۶). اطفال و جوانان بزهکار (چاپ چهارم). تهران: نشر میزان.
- رنوچی، ژان فرانسوا و کورتن، کریستین. (۱۳۹۵). حقوق کیفری کودکان و نوجوانان. (بهزاد رضوی فرد و خدیجه بهشتی، ترجمه). تهران: میزان.
- روشن، محمد و حسینی، انسیه. (۱۳۹۴). نقش خانواده در پاسخ‌دهی به اطفال بزهکار با تأکید بر قانون مجازات اسلامی ۱۳۹۲. فصلنامه خانواده‌پژوهی، سال یازدهم، (۴۴).
- سالاری‌فر، محمدرضا. (۱۳۸۸). درآمدی بر نظام خانواده در اسلام (چاپ دوم). قم: نشر هاجر.
- سبزواری، عبدالعلی. (۱۴۱۷ق). مذهب الاحکام. قم: مؤسسه المنار.
- شیخ مفید، محمد بن محمد. (۱۳۹۴ق). امالی. (طه طریزی، ترجمه). تهران: انتشارات آدینه سبز.
- صلاحی، جاوید. (۱۳۸۸). بزهکاری اطفال و نوجوانان (چاپ چهارم). تهران: نشر میزان.
- طوسی، محمد بن حسن. (۱۴۰۰ق). النهایة فی مجرد الفقه و الفتاوی (چاپ دوم). بیروت - لبنان: دارالکتب العربی.
- طوسی، محمد بن حسن. (۱۴۰۹ق). التبیان فی دائرة المعارف قرآن کریم. (احمد حبیب قصیر عاملی، تحقیق). بیروت: دار احیاء التراث العربی.
- طیب، عبدالحسین. (۱۳۷۸). اطبیب البیان فی تفسیر القرآن (چاپ دوم). تهران: اسلام.
- کلینی، محمد بن یعقوب. (۱۴۰۷ق). اصول الکافی. تهران: دارالاسوه للطباعة و النشر.
- گلپایگانی، محمدرضا. (۱۴۱۲ق). الدر المنصود فی احکام الحدود. (علی کریمی جهرمی، به‌کوشش). قم: دارالقرآن الکریم.
- مجلسی، محمدباقر. (۱۴۰۳ق). بحار الانوار الجامعة لدرر اخبار ائمة الاطهار. بیروت: دار احیاء التراث العربی.
- محمدی‌اصل، عباس. (۱۳۸۵). بزهکاری نوجوانان و نظریه‌های انحراف اجتماعی. تهران: انتشارات علم.
- مرادی، قاسم. (۱۳۹۶). تعدیل مجازات زندان. فصلنامه علمی تخصصی اندیشمندان حقوق، دوره پنجم، (۱۳).
- مروت، برزو. (۱۳۹۷). نقش بسترها و فرایندهای اجتماعی در هویت و فرایند هویت‌یابی کودکان (خانواده، مدرسه، همسالان، جامعه و...). اولین همایش ملی کودکان ایران اسلامی در دوره پیش از دبستانی. وزارت آموزش و پرورش.
- مغربی، نعمان بن محمد تمیمی. (۱۳۸۵ق). دعائم الاسلام. قم: مؤسسه آل‌البیت.
- مکارم‌شیرازی، ناصر. (۱۳۸۷). تفسیر نمونه (چاپ سیزدهم). تهران: انتشارات دارالکتب الاسلامیه.
- موسوی بجنوردی، سید محمد؛ و جعفری دولابی، منا. (۱۳۸۸). مقایسه حقوق کیفری اطفال ایران و فرانسه با تأکید بر کنوانسیون حقوق کودک. نامه الهیات، دوره ۳، (۹): ۱۱۱-۱۲۲.
- مهدوی، محمود. (۱۳۸۸). اطفال و نوجوانان در معرض خطر (مطالعه موردی بررسی عوامل خطر بزهکاری در نوجوانان کانون اصلاح و تربیت تهران) (رساله دکتری، استاد راهنما: دکتر محمد آشوری). دانشگاه تهران.
- نجفی، محمدحسن. (۱۴۰۴ق). جواهر الکلام فی شرح شرائع الاسلام (چاپ هفتم). بیروت - لبنان: دار احیاء التراث العربی.

نجفی ابرندآبادی، علی‌حسین. (۱۳۹۰). پیشگیری عادلانه از جرم. در علوم جنایی (مجموعه مقالات در تجلیل از دکتر آشوری) (ویرایش دوم). تهران: سمت.

نوری طبرسی، حسین بن محمدتقی. (۱۴۰۸ق). مستدرک الوسائل و مستنبط المسائل. بیروت: مؤسسة آل البيت (علیهم السلام) لاحیاء التراث.

نیازپور، امیرحسین. (۱۳۹۰). توافقی شدن آیین دادرسی کیفری. تهران: میزان.

نیازپور، امیرحسین. (۱۳۹۱). تکالیف جرم‌شناسانه دستگاه قضایی در پرتو قانون برنامه پنجم توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی. مجله حقوقی دادگستری، (۸۰).

نیازپور، امیرحسین. (۱۳۹۶). حقوق کیفری کودکان و نوجوانان (فرایند پاسخ‌دهی به بزهکاری کودکان و نوجوانان) (چاپ دوم). تهران: میزان.

ورام، مسعود بن عیسی. (۱۳۶۹). آداب و اخلاق در اسلام. (محمدرضا عطایی، مترجم). مشهد: آستان قدس رضوی، موسسه چاپ و انتشارات.

References

- The Noble Qur'ān.
- Ibn Bābawayh, Muḥammad ibn 'Alī. (1413 AH / 1992 AD). *Man Lā Yaḥḍuruḥu al-Faqīh* (2nd ed.). Qom: Daftar Intishārāt Islāmī affiliated with Jāmi'at al-Mudarrisīn Hawzah 'Ilmiyyah Qom. (in Arabic)
- Ibn Manzūr, Muḥammad ibn Mukarram. (1414 AH / 1993 AD). *Lisān al-'Arab* (3rd ed.). Beirut, Lebanon: Dār al-Fikr lil-Tibā'ah wa al-Nashr wa al-Tawzī' – Dār Sādir. (in Arabic)
- Aḥsā'ī, Ibn Abī Juhūr. (1405 AH / 1985 AD). *Awālī al-Li'ālī*. Qom: Dār Sayyid al-Shuhadā'. (in Arabic)
- Hājī Dahābādī, Muḥammad 'Alī. (1391 Sh. / 2012 AD). *Huqūq-e Tarbiyat-i Kūdak dar Islām* [Educational Rights of Children in Islam]. Qom: Intishārāt Pazhūheshgāh Hawzah wa Dāneshgāh. (in Persian)
- Ḥarr 'Āmilī, Muḥammad ibn al-Ḥasan. (1409 AH / 1988 AD). *Wāsi' al-Shi'ah ilā Taḥṣīl Masā'il al-Sharī'ah*. Qom: Intishārāt Islāmiyyah. (in Arabic)
- Hillī (Ibn Fahd), Aḥmad ibn Muḥammad. (1407 AH / 1986 AD). *Iddat al-Dā'ir wa Najāh al-Sā'ir*. Qom: Dār al-Kutub al-Islāmiyyah. (in Arabic)
- Dānesh, Tāj Zamān. (1385 Sh. / 2006 AD). "Tifl Bazhegār Kīst? Ravish-e Eslāh va Tarbiyat-e Ū Chīst?" [Who is a Delinquent Child? What are His Rehabilitation and Education Methods?]. Tehran: Intishārāt Kīyān. (in Persian)
- Dānesh, Tāj Zamān. (1386 Sh. / 2007 AD). *Atfāl va Javānān Bazhegār* (4th ed.) [Delinquent Children and Youth]. Tehran: Nashr Mīzān. (in Persian)
- Rannūchī, Zhān-Frānswā and Kurten, Kristīn. (1395 Sh. / 2016 AD). *Huqūq-e Keyfrī Kūdakān wa Nojavānān* [Criminal Law of Children and Adolescents]. Translated by Behzād Rezvī-fard and Khadijāh Beheshtī. Tehran: Mīzān. (in Persian)
- Rowshan, Muḥammad and Husaynī, Unsīyeh. (1394 Sh. / 2015 AD). "Naqsh-e Khānevādeh dar Pāsdāhī be Atfāl-e Bazhegār bā Ta'kīd bar Qānūn-e Mujāzāt-e Eslāmī 1392" [The Role of Family in Responding to Juvenile Delinquents with Emphasis on Islamic Penal Code 2013]. *Faslnāmeh-ye Khānevādehpūzhūhī*, 11(44). (in Persian)
- Sālārīfār, Muḥammad Ridā. (1388 Sh. / 2009 AD). *Daramad bar Nizām-e Khānevāde dar Islām* (2nd ed.) [An Introduction to the Family System in Islam]. Qom: Nashr Hajar. (in Persian)
- Sabzawārī, Sayyid 'Abd al-'Alī. (1417 AH / 1996 AD). *Muhadhdhab al-Aḥkām*. Qom: Mu'assasat al-Manār. (in Arabic)
- Shaykh Mufid, Muḥammad ibn Muḥammad. (1394 AH / 1974 AD). *Amālī*. Translated by Tahāh Tarzī. Tehran: Intishārāt Ādīneh Sabz. (in Persian)
- Salāhī, Jāwīd. (1388 Sh. / 2009 AD). *Bazhegārī Atfāl wa Nojavānān* (4th ed.) [Delinquency of Children and Adolescents]. Tehran: Nashr Mīzān. (in Persian)

- Ṭūsī, Muḥammad ibn Ḥasan. (1400 AH / 1980 AD). *Al-Nihāyah fī Mujaḥrad al-Fiqh wa al-Fatāwā* (2nd ed.). Beirut: Dār al-Kutub al-‘Arabī. (in Arabic)
- Ṭūsī, Muḥammad ibn Ḥasan. (1409 AH / 1989 AD). *Al-Tibyān fī Dā’irat al-Ma’ārif al-Qur’ān al-Karīm*. Edited by Aḥmad Ḥabīb Qaṣīr ‘Āmilī. Beirut: Dār Iḥyā’ al-Turāth al-‘Arabī. (in Arabic)
- Ṭayyib, ‘Abd al-Ḥusayn. (1378 Sh. / 1999 AD). *Aṭīb al-Bayān fī Tafsīr al-Qur’ān* (2nd ed.). Tehran: Islām. (in Persian)
- Kulaynī, Muḥammad ibn Ya’qūb. (1407 AH / 1987 AD). *Uṣūl al-Kāfi*. Tehran: Dār al-‘Uswah. (in Arabic)
- Golpayegānī, Muḥammad Riḍā. (1412 AH / 1991 AD). *Al-Durr al-Manḍūd fī Ahkām al-Ḥudūd*. Edited by ‘Alī Karīmī Jahromī. Qom: Dār al-Qur’ān al-Karīm. (in Persian)
- Majlisī, Muḥammad Bāqir. (1403 AH / 1983 AD). *Bihār al-Anwār al-Jāmi’ah li Durar Akhbār Āl al-Rasūl al-Aḥbār*. Beirut: Dār Iḥyā’ al-Turāth al-‘Arabī. (in Arabic)
- Muḥammadī Asl, ‘Abbās. (1385 Sh. / 2006 AD). *Bazhegārī-ye Nojavānān va Nazariyāt-e Inḥirāf-e Ejtemā’ī* [Juvenile Delinquency and Theories of Social Deviation]. Tehran: Intishārāt ‘Elm. (in Persian)
- Morādī, Qāsem. (1396 Sh. / 2017 AD). “Ta’ḍīl-e Mojāzāt-e Zendān” [Modification of Prison Sentences]. *Fashnāmah-ye Elmī Takhaṣṣosī Andīshmandān-e Huqūq*, 5(13). (in Persian)
- Morvat, Borzū. (1397 Sh. / 2018 AD). “Naqṣ-e Bastarhā va Farāyand-hā-ye Ejtemā’ī dar Hoviyāt va Farāyand-e Hoviyāt-Yābī Kūdakān (Khānevāde, Madrese, Ham-salān, Jāme’eh wa...)” [The Role of Social Contexts and Processes in Identity and Identity Formation of Children: Family, School, Peers, Society, etc.]. First National Conference of Islamic Iranian Children in Preschool Period. Ministry of Education. (in Persian)
- Maghribī, Nūmān ibn Muḥammad Tamīmī. (1385 AH / 1965 AD). *Da’ā’im al-Islām*. Qom: Mu’assasat Āl al-Bayt. (in Arabic)
- Makārim Shīrāzī, Nāṣir. (1387 Sh. / 2008 AD). *Tafsīr Namūneh* (13th ed.). Tehran: Intishārāt Dār al-Kutub al-Islāmiyyah. (in Persian)
- Mūsawī Bojnourdī, Sayyid Muḥammad and Ja’farī Dūlābī, Manā. (1388 Sh. / 2009 AD). “Moqāyeseh-ye Huqūq-e Keyfī-ye Atfāl-e Īrān va Farānseh bā Ta’kīd bar Konvānsiyōn Huqūq-e Kūdak” [Comparison of Juvenile Criminal Law of Iran and France with Emphasis on the Convention on the Rights of the Child]. *Nāmē-ye Elhāyat*, 3(9), 111–122. (in Persian)
- Mahdavi, Maḥmūd. (1388 Sh. / 2009 AD). *Atfāl va Nojavānān dar Ma’rāq-e Khaṭar* [Children and Adolescents at Risk]: Case Study of Risk Factors of Delinquency in Tehran Juvenile Correction and Training Center. Doctoral Dissertation, University of Tehran. (in Persian)
- Najafī, Muḥammad Ḥasan. (1404 AH / 1984 AD). *Jawāhir al-Kalām fī Sharḥ Sharā’i’ al-Islām* (7th ed.). Beirut – Lebanon: Dār Iḥyā’ al-Turāth al-‘Arabī. (in Arabic)
- Najafī Abrandābādī, ‘Alī Ḥusayn. (1390 Sh. / 2011 AD). *Pishgīrī-ye ‘Adelāneh az Jorm* [Fair Crime Prevention]. In *‘Ulūm-e Jinā’ī* (Collection of Articles Honoring Dr. Āshūrī), 2nd ed. Tehran: Samt. (in Persian)
- Nūrī Ṭabrisī, Ḥusayn ibn Muḥammad Taqī. (1408 AH / 1987 AD). *Mustadrak al-Wasā’il wa Mustanbiḥ al-Masā’il*. Beirut: Mu’assasat Āl al-Bayt. (in Arabic)
- Nīyāzpūr, Amīr Ḥasan. (1390 Sh. / 2011 AD). *Tawāfuqī-šodan-e Āyin-e Dādrasī-ye Keyfī* [The Accordance on Procedural Law in Criminal Cases]. Tehran: Mīzān. (in Persian)
- Nīyāzpūr, Amīr Ḥasan. (1391 Sh. / 2012 AD). “Takālīf-e Jorm-šenāsān-e Dāstgāh-e Qazāyī dar Partow-e Qānūn-e Barnāmeḥ-ye Panjom-e Towse’eh-ye Eqtesādī, Ejtemā’ī wa Farhangī” [Duties of Criminal Experts in the Judiciary under the Fifth Development Plan]. *Majallat-e Huqūqī Dādgostari*, (80).
- Nīyāzpūr, Amīr Ḥasan. (1396 Sh. / 2017 AD). *Huqūq-e Keyfī Kūdakān va Nojavānān* [Criminal Law of Children and Adolescents] (2nd ed.). Tehran: Mīzān. (in Persian)
- Warām, Mas’ūd ibn ‘Isā. (1369 Sh. / 1990 AD). *Ādāb va Akhlāq dar Islām* [Ethics and Morals in Islam]. Translated by Muḥammad Riḍā ‘Aṭāyī. Mashhad: Āstān Quds Raḍawī, Mu’assasat Chaap wa Intishārāt.